

NAGY ZOLTÁN

ÍRÁSBELISÉG ÉS KÉPISÉG AZ INTERNET KORÁBAN

Az internet-használat arányának szempontjából Európában a középmezőnyhöz tartozunk. Az EU egyik legutóbbi felmérésében arra volt kíváncsi: 2006. I. negyedévében mennyien használták egy héten legalább egyszer az internetet. Az Eurostat által közzétett összesítésből kiderül: hazánkban ez az arány 42 százalék. Ennek duplájával büszkélkedhetnek viszont az izlandiak, a svédek, a hollandok és a dánok. Felét sem éri el viszont a mienkének ez a mutató Görögországban, Cipruson, vagy ami feltűnő: Olaszországban. Mindent egybevetve, Magyarország „hozza” a huszonhetek átlagát, de ne felledezzünk meg a rendkívül nagy szóródásról, sőt a most csatlakozó Románia és Bulgária szerényebb mutatói se erősítsék önbizalmunkat. Hogy mindezt miért tartottam fontosnak előrevetíteni? Kommunikáció- és médiaszakos oktatóként kiemelt jelentőséget tulajdonítok a fiatalok szocializációjában és a személyiségfejlődésre gyakorolt hatásában a tömegkommunikációnak, ezen belül a világháló használatának.

Több eddigi vizsgálatom is megerősítette a média meghatározó befolyását életünkre. A deklarált preferenciák érvényre jutásában – egyik kutatásom szerint – a 6–14 év közötti korosztályban 58%-os hatása van a tömegmédianak, jóval megelőzve ezzel az iskola és a család szerepét. Ugyancsak bebizonyosodott a médiakínálaton belül az internet egyre meghatározóbb szerepe. Ez egyebek mellett a társadalmi érintkezés formálásában is visszatükröződik. Az 500 megkérdezett bevonásával elvégzett reprezentatív vizsgálatomból kiderült: a televízió után az internet a második leggyakrabban használt médium. Az okszerű használat csak minden nyolcadik megkérdezett esetében volt szignifikáns. Az egymásnak sokszor ellentmondó adatokból kitetszik: az internet szöveges és látványelemei meghatározói ennek a sajtóágnak. Meggyőződésem, hogy az internetnek pedagógiai relevanciája van, és koherens módon kapcsolódik a neveléstudományhoz.

Bevezetés

Az információ latin eredetű kifejezés, képzést, oktatást, a köznyelvben tudásnyeréséget jelent. Az informatika nem foglalkozik az üzenetek minőségével, csak azok mennyiségével és átvitelével. Az információ a tömegkommunikáció része. A tömegesen termelt és közvetített információ birtoklása elvesztette exkluzivitását, az előző korokkal szemben nem kiváltság. A tömegmédia információáradata személytelenné vált. Mennyisége csak a teljesség igénye nélkül dolgozható fel. Még a töredékinformációk is csak a folyamatos és figyelmes tanulmányozással jutnak el a tudatunkig. Vannak információk, amelyek alulreprezentálttá válnak, míg más faktoidok valóságtartalmat nyernek. Ehhez deduktív, analitikus, tartalomelemzéssel kiegészített vizsgálatokra van szükség. (Falus, Szabolcs, 2000)

Az információs forradalom, vele együtt a tudásalapú társadalom kialakulása a múlt század közepén kezdődött. A komputerek térhódításával új kommunikációs technika született. Az internet ennek a korszaknak olyan emblemikus megjelenési formája, mint amilyen az ipari forradalom idején a gőzgép volt. Az analógról a digitálisra kódolt üzenetek konvertálása új távlatokat nyitott az írásbeliség és a képiség adekvát értelmezésében. Az adatátvitel sebes-

sége az információs szupersztrádán rendkívül gyors, a világháló a pillanat törtrésze alatt juttat el írást és képet bármikor, a világ bármelyik pontjáról bárhova, ha megvannak a szükséges tárgyi feltételek. (A hardverek adottak, a szoftveres programok fejleszthetők.)

Korunk legnagyobb értéke az információ. A társadalmi-gazdasági élet minden szegmensében jelen van az infokommunikációs struktúra. Az interperszonális kapcsolatok a globalitás ellenére lokális közösséggé formálódnak. Ezt a jelenséget nevezik „glokalizációnak”. (Zöldi, 2007) Az ember a történelmét erőteljesen átalakító kulturális krízissorozatként éli meg. Az informatika a számítógépek segítségével ehhez kíván megoldást nyújtani. Az internet szemiotikai megközelítésben a szövegek, képek hordozta jelentés-tulajdonításban eltérők. A kapcsolat létrejöhet egyfelől specifikus, azaz kizárólag az adott témában járatos személyek számára érthető jelentéstársítások útján, másrészt egy közösség tagjai számára általánosan értelmezhető, a közös kultúrkinccs elemeit felhasználó utalások révén. Az intertextualitásnak két altípusa különböztethető meg, attól függően, hogy a szövegek közötti kapcsolat milyen jellegű. Ez lehet horizontális és vertikális. Előbbinél a konvencionális primer szövegek egymáshoz rendeléséről beszélünk, utóbbinál már több szekunder szöveg között áll fenn kapcsolat. (Hartai és mtsai. 2002)

Az írásbeliség és képiség az információcsere, a közlés egyik formája, a verbális módszerek helyett alkalmazzzák. Optikai elemekre épül, határfoka felülmúlja a szóbeli közlést. Az írás és olvasás összefüggésrendszere feltételezi a két tevékenység párhuzamát. (Itt most nem foglalkozom a csendes és hangos olvasás különbözőségeivel.) Az írásbeli kultúra fejlődése az emberi civilizáció terméke. Az írott szöveg a kulturális emlékezetet erősíti. Az írásos transzfer függ az írásképtől, a szövegkoherenciától, az olvasó attitűdjétől és még sok más tényezőtől. (vö. Assmann, 1999) Az elektronikus médiumok, így az internet esetében is ma az írás és olvasás „harmadik forradalmáról” beszélünk.

Rövid kitérőként érdemes említést tenni az internet audiovizuális vonulatáról is. Itt azokra a technikákra gondolok, amelyek már-már a személyes kapcsolat formáit érintik. A webkamerák térben és időben láthatóvá teszik a partnereket. A globális falu információs felülete valóságos „terített asztalként” szolgál a felhasználóknak. A hírportálok, mint a multimédia részei is a szupersztrádának köszönhetik létezésüket. Nem kevésbé a televízió az interneten vagy más médiaágak on-line változatai. Mindezzel a teljesség igénye nélkül csak a világháló sokféle hasznosítási módjára kívántam utalni. Ezek közül is csak azokra, amelyek a társadalmi érintkezésben, (levelezés) a gazdasági életben (elektronikus ügyintézés) használják ki, az internet nyújtotta információs előnyöket. Szándékosan nem foglalkozom e helyen a főleg fiatalok által preferált játékfüggőséggel. Ez az addiktológia tárgykörébe tartozik. A szenvedélybetegségbe hajló motiválatlan és öncélú monitor, klaviatúra és egér használatot kultúrantropológusok sokkoló hatásúnak tartják. Nem kevésbé figyelmeztetnek a netpolgárok és a trendekhez nem igazodó vagy nem tudók közötti szakadéokra. (Rab, 2007)

A képiség (vizualitás) mindig is ez emberiség érdeklődésének homlokerében állt. Szoros kapcsolatban van a gondolkodással, ami a pedagógiai kompetenciák fontos eleme. (Nem véletlenül használják az intelligenciavizsgálatoknál a Binet-Borbertag tesztet.) A képi reprezentáció szerepében a digitalizáció hozott érdemi áttörést. Bár megelőzték az internethasználatot a videomagnók, ezek analóg rendszere korlátozta a kódolás-dekódolás folyamatát. (vö. Nyíri, 1998) A képpolvasás a gondolkodási képesség fejlesztésére alkalmas. Az ikonográfia a „beszédess” képek üzeneteivel foglalkozik. Kimondja a kimondhatatlant, elkülöníti a látszatot a valóságtól, nem utolsó sorban „leleplez”. Így fejleszti a reflektív gondolkodást, a logika és a kronológia egymásra épülését, a „story telling”-történetmondást, a tartalomelemzést.

A hieroglifáktól az internetig

Az emberiség történetében hihetetlen hosszú utat tett meg az ősember és napjaink közötti időszak kommunikációjában. Hosszú időn keresztül a szóbeliség volt a meghatározó, csak később alakult ki az írásrendszer. Előbb a jelölés, majd a különböző szimbólumok használata jelentette a kommunikáció kezdetleges formáit. (A barlangrajzok, füstjelek a törzsi népeknél még mindig szokásban van.) Majd félévezreddel ezelőtt a Gutenberg-galaxis kezdetével alakult ki a klasszikus értelemben vett írásos közlés. Ez végképp szakított a szóbeli hagyományozással, ami a rituális koherenciáról a textuális koherenciára való átmenetet jelentette. Megszűnt a kiváltságosak, a szerzetesek privilégiuma a kódexmásolásban, a könyvnyomtatás térhódításával egyre nagyobb szerephez jutott a szóbeliség írásos formája. Kezdetben a társadalomnak csak egy szűk rétege volt képes az írott szöveget olvasni, de az emlékezet, az értelem externalizációja így is áttörést jelentett a társadalmi kommunikációban. Az idő múlásával az olvasás az egyszerű intellektuális műveletből való értő szövegbefogadássá vált. Előbb az ókor termékei voltak a „szent iratok”, később Nagy Sándor korában már könyvtárakról beszélhetünk. (Cavallo-Chartier, 2000) Írtak mindenre, ami a kor emberének a kezébe akadt. Viasszal bevont fatáblára, papirusztekercsekre, pergamenre (juh vagy kecskebőr) vellumra (borjúbőr, míg végül ott volt a kódex, a „fatörzs”, a bekötött lapok tömege. Az olvasás és az írás az antikvitásban, a skolasztikában elvezetett a disputációhoz, ami már komoly gondolati elemekhez kötődött. (Manguel, 1998)

A könyvnyomtatást Luther Isten egyik legnagyobb adományának tekintette, pedig az ő korában még nem is sejthette, hogy az elektronikus tömegkommunikációs eszközök megjelenése felülírja a hétköznapi írás és olvasás sokszínűségét. (Szabolcs, 2006) A betűírás az elvont gondolkodáson túl a képi reprezentáció felismeréséhez vezetett és több évszázadon keresztül a meghatározó információs eszköz volt. Időközben persze megjelent a hírlevélből magát kinövő újság, majd az 1700-as évek elejéről időben ismét egy nagyot ugorva újabb áttörést Puskás Tivadar telefonhírmondója jelentett. Ez volt az, amely a rádiózás alapkövét lerakta a múlt század hajnalán. A XX. század második felének újabb vívmányaként megszületett a televízió, amely a mai napig vezető pozíciót tölt be a médiapalettán. És itt most álljunk meg egy pillanatra, hiszen elérkeztünk értekezésünk tárgyához, a világhálóhoz. Az információs szupersztráda a hidegháború „terméke”.

Az internet öt év múlva vezető médiuma lesz a világnak – állítják a kutatók. Tizenhat éve jelent meg az első internetes honlap Svájcban. Ma összesen százmillió honlapot böngészhetnek az érdeklődők. Az egyre nagyobb látogatottság arra utal, hogy a papíralapú társadalmat egyre inkább az elektronikus társadalom váltja fel. A világban már ma is természetes az internet használata, csak hogy a KSH legutóbbi adatai szerint, amíg az Európai Unió tagországaiban 1000 lakosra átlagosan 460 személyi számítógép jut, addig ez a szám hazánkban nem éri el a 200-at. (KSH, 2005) Az internet előnye nyomtathatóságában és egyidejűségében rejlik.

Egyesíti az előnyöket és kiküszöböli a hátrányokat, amelyek a nyomtatott és elektronikus sajtóra jellemzők. Hátránya a már említett elérhetőség korlátozottsága mellett a hordozhatóság, bár a laptop terjedésével a mobiltechnológiák is követik az igényeket. Az AGB Hungary felmérése (2005) szerint Magyarországon ma naponta 2,3 millióan interneteznek, ebből a horizontális portálokon 1,2 millióan, egyéni látogatóként pedig 1,1 millióan keresik fel a világhálót. A WEBAUDIT (2006) felméréseit kiegészítendő megjegyzem, hogy Magyarországon a többi sajtóág fogyasztása összességében nem éri el a kétmilliót, vagy éppen annyi.

A legnépszerűbb országos és megyei közéleti napilapok (a bulvárt most nem számítva) mindössze ötven és százezer körüli auditált példányban jelennek meg, a leghallgatottabb rádióműsorra alig egy millióan figyelnek, és másfél-kétmillió közé tehető a legnézettebb kereskedelmi televíziós csatornák egyik-másik műsora. (Szonda Ipsos, 2006) A közvélemény-kutató cég adatait persze többféleképpen lehet értelmezni. Magam is tudom, más a példányszám és az olvasottság, más a nézettség és a tetszési index. A mutatókkal csupán az internet előretörését szeretném érzékeltetni. Az oldalak dinamikus fejlődő látogatottságát tükrözi a reklámköltés. Az öt évvel ezelőtti alig fél százalékos részesedés mára megközelíti a négy százalékot a hirdetési piacon. (Reklámszövetség, 2006)

Az internettel szemben gyakran ellenérvként hozzák fel, hogy a nyomtatott sajtó hordozható, bármikor idézhető, csak úgy, mint az elektronikus sajtóágak, amelyek a műhold következtében valós egyidejűséggel továbbítják az információt. (Kétségtelen, az éterben elszállnak az ismeretek.) Ugyanakkor bizonyítható módon az interneté a jövő, hiszen ez az a médium, amely egyesíti az auditív és vizuális eszközöket. A világhálóval kapcsolatos visszaéléseknek az ad teret, hogy az internetes tartalomra vonatkozóan nincsenek olyan törvényi szabályozások, amelyek megakadályoznák a szellemi „szabadságfokot”. (Lovas L. 2006) A tartalomszolgáltatókra sem a sajtó, sem a Médiatörvény nem vonatkozik.

Vélemények az internet jelenéről és jövőjéről

A '80-as évek elején sokunk gondolkodását meghatározta McLuhan (1964) gondolkodása, amely előrevetítette az írásos forma hanyatlását. Az elektronikus média és az informatika terjedése alaposan rácaffolt erre az apokaliptikusnak tűnő jövődőlésre. A Gutenberg-galaxist felváltotta egy új, kulturális paradigma, amely képekben, szimbólumokban, ikonikus kódokban gondolkodik. A kulturális elit nem csak az írásbeli kultúra háttérbe szorulásának, erodálódási veszélyének adott hangot, hanem félelmei között megfogalmazta egy olyan szubkultúra megjelenését, amely az új nemzedék szocializációját fenyegeti. Ebben a kontextusban az írott kultúra fenomenológiai értelemben túlmutat önmagán, egy sajátos értékvilág társadalmi és személyközi viszonyrendszer érintkezési és kommunikációs kultúra szimbolikus reprezentációjává válik.

A McLuhan-i jövődőlés paradox módon intenzívebbé tette az elektronikus média iránti érdeklődést, hatalmas lendületet adott a társadalom informatizációjának. Egy-másfél évtizeddel ezelőtt még senki nem mert volna az internet és a multimédia mai kultúraformáló hatásaira gondolni. Ami mára bekövetkezett, az írásbeliség egy fajta reneszánsza, újraértelmezése. Az interneten egyszerre lett úrrá a kép, és az írás magasabb absztrakciós szintet jelentő szimbiózisa. A kutatók jelenleg azt vizsgálják, hogy ez az új írásbeliség miként válhat az információs társadalom korában is érvényesnek tekinthető klasszikus értékke, normává, életstratégiák átörökítőjévé. Az „írásstudók fennhatósága” alá kerülő internet nem csak az információtömeg kívánatos szöveges és képi információit hordozza, hanem mint jeleztem egyre inkább birtokba veszik a hirdetőik is.

A pedagógia számára nagy kihívást jelent annak a sajátos szűrőmechanizmusnak a kialakítása, amely megóv az értéktelen tartalmak ártalmaitól, ugyanakkor megtanít az információs univerzumban való szabad tájékozódás szárnyaló örömére. A pedagógia egyelőre még nem igazán érzi ezen a téren betöltendő szerepének súlyát, s épp ezért elég távolinak látszik a megoldás megtalálása. (Schüttler, 1997)

Mindazok, akik nyomon követik napjaink fontos tudományelméleti vitáját, azt helyezik előtérbe, amelynek lényege: a jelentés univerzalizmusa, vagy relativizmusa, tehát a

kontextualitása. Ezek többsége virtualizálódásáról beszél. A tudás terjedéséről Strathern (2004) fejti ki véleményét – szerinte minél beljebb megyünk a kontextusok erdejében, annál nyilvánvalóbb, hogy nincs mód és ok eredeti állapotról beszélni. Az ismeretek olyan intézmények hálójában léteznek, amelyek igen aktívan befolyásolják azok kánonokban elfoglalt helyét, kultuszokhoz való viszonyát, társadalmakban betöltött szerepét. A gyakorlati és ritualizált mindennapi tudás megszerzésének kontextusából mindannyian tudjuk, hogy milyen fontos szerepet játszanak az információk, a tudás elérhetővé válásának, forgalomba kerülésének pillanatai. A medializált mindennapi élet nem jelent mást, mint a kollektív és vagy individuális rítusoknak, normáknak való elégtételét, a bizonyosságot abban, hogy mások is azt teszik, amit mi magunk is fontosnak tartunk. Ezt Nunes (1998) identitásteremtő erőnek nevezi.

Az idő szegmentálása együtt jár a tér feletti kontroll kialakításával, ami a nagy változásokhoz vezet. A nemzeti identitást belülről átélők ahistorikus eszencializmusa és az ehhez a meggyőződéshez vezető historikus technológia-függő közjavakat megteremtő konstrukciók kialakulása közötti viszonyt Gellner (1997) vizsgálta. Az értelem és a közösségteremtő kontextus normateremtő érvényességének a jelentése igencsak megváltozott. Elég csak utalni a virtuális kontextusokra, az internetes folyóiratokra, a világhálón. A digitális, kulturális hálózat gyakorlatilag alkalmatlan a tradicionális kontextusok figyelembevételére. Nem arról van szó, hogy az új kulturális kontextus, a háló világa a felejtés, illetve az erőteljes kompetíció vagy épp a tudatlanság világa. (György, 2005)

Az internet írásbelisége és képisége az eszköz tulajdonságainál fogva egy sor tevékenységre alkalmas. Terestyéni (2005) internet-használati tipológiáról ír. Négy funkcionális válfajt különít el: az élmény, a tudás, a közügy és az e-commererce hangsúlyú profilokat. Ezeknek a felhasználóknak további csoportjait különbözteti meg, amelyek életstílushoz kötődnek. Környei (2000) az internetnek mint az információ-keresési rendszerek korszerű változatairól értekezik, kiemelve, hogy a kutatás szolgálatába állított adatbázisokhoz való hozzáférés, időt és energiát takarít meg a tudománnyal foglalkozóknak. (Zádori, 2004) A tanulás „határtalanságáról” ír, és mint ennek egyik eszközéről a telekommunikációs rendszer nyújtotta lehetőségekről, köztük az e-learning távoktatásról.

Írásbeliség és képiség eszközrendszere a hipermédiában

A világ kulturálisan és gazdaságilag vezető államaiban 1 % körül mozog az írástudatlanok aránya. Ugyanakkor Ázsiában és Kelet-Európa egyes részein ez az arány 82 %. (Zentai, 1995) Az írott szöveg nem más, mint a szilárd alakot nyert szöveg – állítja Nyíri (1996). Az írás, mint kommunikációs eszköz elterjedésével, azon praktikus okból jött létre, hogy az új ismeretek minél jobban hasznosuljanak a mindennapi tudományos életben. Az elektronikus média térhódításáig az írás volt az egyetlen eszköze az információ, a tudás, ezzel együtt az egész kultúra terjesztésének. Az elektronikus médiumok átvették a nyomtatás vezető szerepét, mindezt Nyíri az írásbeliség válságának titulálja. A kutató megállapítja: a feed back eleve felbomlasztja a lineáris logikát, a gondolati működés immár nem jelképezhető a térbeliség és a haladás lineáris-virtuális modelljével, a filozófia hozzálát a tudás évezredes metaforájának felszámolásához. A képi nyelvek, amelyek tárgyakat jelölnek, sokkal idősebbek, minden szónál. Itt azonban a kép már nem közvetlenül egy látott dolgot jelöl, hanem mindenek előtt egy szót. (Max, 1982)

Az interneten az írás és a beszéd kommunikációjának sajátos keveredése figyelhető meg, kiegészülve az interaktív kommunikációval. (Crystal, 2001) Az elektronikus médiában

élen az internettel, a gondolkodás átalakul. Az elektronikus médium új műfajokat termel ki és átalakítja a nyomtatott kommunikációs formákat is. (Kis, 1997) Nyíri szerint a kép a szöveg részévé válik, ezt Boehm (2001) nyomán ikonikus forradalomnak nevezzük. A nyomtatott és írott szöveg mellett, egyre inkább előtérbe kerül a vizualitás, sőt az akusztikum is. Így az internet, az írásbeliséget, a képiséget és a hangzást egyesíti magában. A multimediális szövegtípológiában a verbális és képi összetevőkből felépített kommunikátumok között olyan illusztrált szövegek találhatók, amelyek komplex kommunikátumoknak tekinthetők. (Petőfi, 2001, Petőfi–Benkes, 2002) A poszt-Gutenberg-galaxis felerősíti az emberi kommunikáció történetében rendre felbukkanó multimedialitás lehetőségét.

Az internetes médium szervesen illeszkedik az egyén érzékszerveihez, a különböző kommunikációs formák egyszerre hatnak. Ezért a kutatók a hipermédia korszakáról beszélnek. (Heim, 1998) A kommunikáció bár írásos megjelenésű, hiszen billentyűzet segítségével gépelik, mégis jobban hasonlít a beszédkommunikációhoz. Szókinccse van, képiséget hordoz, duális információkat közvetít. (Herring, 1996) Többen is felvázolnak egy kommunikációs fejlődési sort: szóbeliség, írás, nyomtatás, privát írógép, számítógép, multimédia. A fejlődés egyes lépcsői között minőségi haladást feltételez. (Szépe, 1997) Az interneten jelentkező spontán szövegek köztes kommunikációs műfaját írott, beszélt nyelvnek nevezzük. A hagyományos írott szövegekkel ellentétben az internetes szövegekre, a szabályozottság, a normativitás és a szerkesztettség magasabb szintje kevésbé jellemző. Nem egyértelmű, hogy a „posztliterális környezetben” megalkotott magánjellelű elektronikus levelezés, chat-üzenetek, a kommunikáció írott vagy beszélt formái közé tartozik. (Bódi, 1998) Az interneten továbbított üzenetek az írott és a beszélt nyelv között helyezkednek el (a webkamerát itt most nem tekintve), a partnerek nem látják, hallják egymást, ezért a felhasználók elszemélytelenednek. (Balázs, 2003) Az internetes interakciókban Bódi kutatásokat végzett az online-emojikonok használatára vonatkozóan. Megállapította, szinte végtelen az egyéni variálhatóság lehetősége, a metanyelv teljesen átalakul, olykor a laikus számára lehetetlen rövidítések kerülnek fel a hálóra, más jelek és szimbólumok mellett. Ezek közül a szerző néhány sűrített jelentéstartamú betűszót és rövidítéseket gyűjtött csokorba, amelyekkel a magyar nyelvű kodifikált szövegben nem találkozhatunk. Ilyenek például 5let (ötlet), 66ós (hathatós), 5/c (öt perc), tnx (thanks = kösz, köszi), 2séges, 1általán, +öllek!, Lhúz, GPn (gépén). A magyar szövegben az internet eme írásbeliségi formái nehezen értelmezhetők, a kódok megfejtése a befogadónak gondot jelent.

Az írott, beszélt nyelv megjelenési formájával, látványával is üzenetet hordoz. (Miklós, 1996) Az internetes írásbeliséget leginkább egyidejűsége és azonnali interaktivitása közelíti a beszélt nyelviséghez. Az internet elektronikus, globális és interaktív médium, bármennyire is közelít a beszélt nyelvhez, az írásbeliség technikai környezetének korlátai között mozog. (Ferris, 1997, Crystal, 2001) A közvetlen emberi kommunikációban és az internetes interakció összefüggésrendszerében megállapítható, hogy a kommunikátumok lokalizáltsága megváltozott, megnőtt az adott információt közvetlenül elérő befogadók száma, így az orális kommunikációval szemben az írásos forma felelősséget ró a világháló használójára. (Horányi, 1997) Az internetes szövegek egyre inkább vázaltszerűek, szerkezetükben és kivitelezésükben távolodnak a hagyományos írásbeliségtől, az olvasók nem lineárisan haladnak az olvasással, hanem szavakat, szerkezeteket emelnek ki, ami minőségi különbséget jelent a spontán beszélt nyelvhez képest. Egyesek szerint mindez az értelmezhetőséget zavarja, a netnyelv azonban közelebb van az írásbeliséghez, de sok beszédajátosságot hordoz. (Nielsen, 1997)

Az internet mint médium

„... micsoda vágy játszik szerepet abban, milyen óhajt teljesít több mint kétezer évvel a mozgókép feltalálása előtt egy olyan montázs, mely idealista perspektívában abból a célból született, hogy megmutassa: elsősorban a valóságérzeten alapszik!” (Baudry, Jean-Louis, 1975) Ezt tartották többen is a platóni ábrázolás központi kérdésének. Később a gondolkodáskultúra fejlesztésével Nyíri arra a megállapításra jutott, hogy az emberek elsősorban képekben gondolkoznak és csak azután szavakban. Nyíri szerint, amíg a kifejtés, érvelés és magyarázat nyelve a merő szónyelv maradt, napjainkban a képi kommunikáció technológiájának ugrásszerű fejlődésének lehetünk tanúi. Mostanra még alapvetően a szöveg alapú internet az elterjedt, de egyre inkább tért hódít a képesség is. Így a kép, a hang és a szöveg dimenziói egyszerre jelennek meg. A technikai eszközök, köztük az internet az emberi megismerést szolgálja, hálózatba kapcsolása pedig átalakítja a médiahasználati szokásokat, a médiahasználati kultúrát. (Castels, 1996) Az analóg technikák háttérbe szorulásával és a digitális kódolás elterjedésével változik az eszközhasználati kultúra. Újra kell tanulni írni, olvasni, „digitalizálva”. Az internet-használat fő formái közé az információszerzés, a kommunikáció és az önkifejezés sorolható, bár ez társadalmilag, demográfiaileg erőteljesen rétegezett. (Nagy, 2006)

A klasszikus tömegkommunikáción való túllépés az internet korszaka, amely egy olyan infokommunikációs eszköz megjelenését jelenti, amely fragmentálja a közönséget az egy források befogadó modelléről, áttér a sok csatornás kommunikációs struktúrára. Az internet terjedése, információs forradalom már a XXI. század elején tetten érhető. (Teresyáni, 2006) Az ezredfordulót megelőző utolsó évtizedben már nyilvánvaló ténynek számított, hogy a számítógép világméretű hálózatba kapcsolva, olyan új kommunikációs médium, amely a társadalmi lét minden területére hatással van. Mindez csak a vezető szerep óvatos prognosztizációjára utal, nem jelenti a többi sajtóág automatikus eltűnését. (Castels, 1998) A hálózati kommunikáció alapvető sajátossága, hogy rajta keresztül sok ember kapcsolatba kerül sok emberrel. Egyfajta koncentrációs folyamatnak lehetünk tanúi, a vélemény és értéktagság markánsabb megjelenésének. (Szakadát, 2001) A számítógépek hálózatba kapcsolása jelentősen növeli az információközlési lehetőségeket, az új technikák a hagyományos verbális, vizuális és hangzó kódjai, a multimédiában egyesítik a digitális hipertext nyújtotta előnyöket. (Heller-Rényi, 2000, Fűzfa, 2004) A hálózaton az információ szétosztva tárolódik, ami összehasonlítva például egy könyvtárral, fizikailag is képtelenség lenne. A hálózati kommunikáció interaktív ágenseket feltételez, a felek között az információáramlás iránya többoldalú. Az internet nyújtotta információ szabadság virtuális közösségeket hoz létre, amelyben a digitalizációnak köszönhetően vizuális, verbális és akusztikus elemek egyaránt megjelennek. A hálózati kommunikáció elterjedésével egy időben megszűnt a médiának az a kultivációs szerepe, amely a társadalom és a közönség egészét egységesnek tekintette. (Angelusz, 1999)

2004-ben a Magyarországtól nyugatra fekvő országokban már mindenütt meghaladta az 50 %-ot az internet felhasználók aránya. A skandináv országokban ez már a 70 %-ot is felülmúlta. Egy 2005 nyarán végzett OTKA-kutatásból kiderült, hazánkban a felnőtt lakosság körében ez az arány mindössze 29 %-os. Az iskolai programoknak köszönhetően az internet használatának dinamikus növekedésére lehet számítani. (Angelusz–Tardos, 2005) A digital-divide létét vallók a globális hálózattal összefüggő társadalmi átalakulást nem univerzális haladásként látják, hanem nagyon is tekintettel vannak a nyertesek és a vesztesek, a vele élni képesek és a belőle kiszorultak, új egyen-

lőtlenségének aggasztó tendenciájára. (György, 2001) Az sem vitatható, hogy egy nemzet kommunikációs kultúrájának színvonalát és erejét modernizálódásának és az információs társadalomba történő belépésének esélyeit alapvetően meghatározza, hogy a népesség milyen mértékben jellemzi az anyanyelvi és idegen nyelvi kommunikációs készségeknek és jártasságoknak a gazdagsága. (Terestyéni, 2002)

Miután a literációs és idegen-nyelvi készségek és ismeretek legfőbb forrása az iskola, a kedvezőtlen helyzet kialakulásának a sokakat korlátozó információs, kommunikációs kompetencia hiánynak az alapvető okát alighanem az oktatás gyengülő színvonalában kell keresnünk. Ma minden ötödik ember rosszabbul olvas, mint tíz évvel ezelőtti hasonló korú társaik. (Sáska, 1999) Az információs korszakba való belépés sikere azon a képességen múlik, hogy az egész társadalom iskolázottá tehető-e, hogy képesek-e befogadni és kezelni a komplex információkat. Mindez természetesen erősen kötődik a kulturális fejlődés teljes folyamatához. (Pintér 2000.) Milyen is, és miképpen működik az információs és/vagy tudásalapú társadalom, és miben áll e társadalom tagjának lenni, oda szocializálódni?

Ahogy a középkori szövegek növekvő mennyisége és komplexitása csendes olvasást indukált, az elektronikus üzenetek hatalmas mennyisége egy a hangos olvasáshoz hasonló felületességet teremt. A hálózati olvasással a kognitív-episztemiológiai aspektusok ismételt a középkori kolostorok környezetéhez válnak hasonlóvá. Ahogy a könyvek és a nyomtatott szó, megszűnnek a tudás kizárólagos letéteményesei lenni, a tudás organizációja és struktúrája ugyancsak megváltozik. (Demeter, 1998) Kiszorítja-e, önmagába olvasztja-e a digitális média a hagyományos médiumokat, vagy csak osztozik velük? Milyen hatást gyakorolnak az információ és a tudás formájára, milyen viszony alakul ki az információ „termelésében” a vizualitás és a verbalitás között? Miképpen alakul az ember és a számítógép kommunikációja? Mindezek olyan kérdések, amelyek megválaszolásra várnak. (Terestyéni, 2006)

Az internet írásos és képi „veszélyei”

Az interneten való írásos megjelenés nem nélkülözheti az anyanyelvünkre gyakorolt jó és rossz hatásokat. Utóbbi teszik szavá a világháló bírálói, miszerint rombolja a helyesírást, elhanyagolttá teszi a stílust, megnyitja az utat a szlengnek, pusztítja a szókincset. Az írott, beszélt nyelv műfaja átmenetet alkot az írás és a beszéd között. A metakommunikációs szinteken írott szövegek kísérik a mondanivalót. (Vranyecz, 2006) Az elektronikus kultúrában ellenőrizhetlenné és kiszámíthatatlanná vált, hogy mikor, milyen információkhoz jutunk. Melyek azok a médiaszövegek, amelyek előremutatóak? A hazai médiakutatók szerint két megoldás kínálkozik. Az első a tiltások és az adminisztratív korlátozások, a második a médiaoktatás és a médiatudatosság fejlesztés lehetősége az óvodától a felnőttoktatásig. (Maksa, 2005), (Gálik 2001) rámutat: jó lenne, ha az elkövetkezendő években, évtizedekben az internet használói, csak a hagyományos médiumok szövegeit, az online-újságok cikkeit böngésznék. E mellett teret adnak a csevegéseknek, a blogoknak stb. (Martin, 2006)

Az internet a közéletnek is színterévé vált, Balázs Géza nyelvész az itt megjelenő médiaüzeneteket nem műfajnak, hanem kommunikációs módnak tartja, a maguk képi és írásos megjelenésével. Az írásbeliséget erősítő elektronikus médium hamis illúzió, a vizuális észlelés és a látott információk feldolgozása egy olyan látványrendszerhez kötődik, amely a hagyományostól eltérő formában alkalmas a fogalmi gondolkodás közvetítésére. (Temesi, 2006) A magas színvonalú iskolázottság és általános műveltség igénye

a történelmi korokban gyökerezik, de az elektronikus vizuális kultúra, amely deklarálta a betű kultúrájának helyébe kíván lépni, kevesebb gondolkodást követel, így alkalmas „szerszáma” lehet azoknak, akik a tömegek elbutulásában is érdekeltek. Az internet adta lehetőségek verbális és vizuális megjelenése kétségtelenül gyengíti az írott szó alkalmazásának és élvezetének képességét, ugyanakkor a közlésmód előretörést jelent egy új kultúra látomása felé. (Futász, 2005)

A vizuális elemek közül figyelemre méltó az emlékezeti hatás, amely felülmúlja az írott információét. Az internet egy félévezetési nyomtatott kultúra „egyeduralmát” szünteti meg, amely a médiafogyasztótól képszerű gondolkodásmódot követel meg. A vizuális alkotóelemek közül hangsúlyosak a szöveg, a grafika, a kép (fotó), a színek és az üres területek. Furcsának tűnhet, hogy a szöveget a vizuális kategóriában említjük, de gondoljunk csak a hirdetésekre, a szlogenekre, amelyek megjelennek a képernyőn, óhatatlanul írott információkat is tartalmaznak. A szövegírás az interneten, mint már arra korábban utaltunk, sajátos nyelvi, stilisztikai megközelítést igényel, ez a szokás némileg más, mint a hétköznapi nyelvezet. Vannak tapasztalati szabályok, amelyekben az érvelés, a stílárius elemek meghatározók. A szöveges kommunikációban az internet révén egymással kapcsolatban állók, oda-vissza kommunikálnak, így a különválás csak térben jelenik meg, időben azonos. A szöveg stílárius elemei tagolása szerint lehet monológ, dialóg és levélforma. A tudományos és hivatali nyelv nem engedi meg azokat a rövidítéseket, jellegzetes netes megnyilvánulásokat, amelyeket a privát szférában megengedhetünk magunknak.

Az internet írásos és képi megjelenítésében rendkívül nagy szerepe van a grafikai elemeknek. Ezek tulajdonképpen sűrített képek, amelyek optimalizálják a helykihasználást, illetve támogatják a média szöveges üzeneteit. (Megfigyelték például, hogy a férfi felhasználók vastagabb, markánsabb grafikai elemeket használnak, mint a nők. A nyomtatott betűk közül, az úgynevezett antikva típusúak nagy része férfias, erős.) A horizontális alakzatok nyugalmat sugároznak, a vertikálisak pedig büszkeséget, bizalmat. (Német, 1992) A grafikus elemek közül külön ki kell emelni a tipográfiát, azaz a betű művészetét. A szöveg vizuális képe önmagában is kivált bizonyos emocionális hatásokat. A mai információk technika lehetővé teszi a képiség sokoldalú megjelenítését a világhálón. Meggyőző erejéről ennek nem szükséges külön értekezni. A fotónak, a képnek erős a hitele.

Ugyanakkor nem hallgatható el, hogy a technika lehetőséget ad olyan montázsok készítésére is, amelyek adott esetben kompromittálók lehetnek. A színeknek erőteljes szimbolikus értékük van, másodjelentésekkel rendelkező kódok. Egyaránt kapcsolódnak a grafikai és a fotó elemekhez. Értelmezésük kultúrkörönként változó. A színekkel bizonyos optikai hatások is elérhetők. A figyelemfelkeltésben a kontraszthatáson alapuló komplementer hatások érvényesülnek. Szólni kell még az üres felületről, amely nyugtatólag hat a látogatójára, a lapoldalakon felkeltik az érdeklődést, éppen a következő oldalakon található kompozíciók iránt. Az egyes illusztrációs és szövegrészek elhelyezésénél figyelmet kell fordítani az írásos és képi megjelenítés ötvözésére, a hangsúlyos részek kiemelésére, a hangsúlytalanok háttérben hagyására. Mindezek már tervezési feladatok. (Németh, 1992)

Az internet elterjedése zöld utat adott a multimédia információk struktúrába való illesztésének. Kevesen gondolták, hogy a múlt század végére eljön az elektronikus könyvek ideje, a CD-ROM-on tárolt szövegek felhasználhatósága, a DVD-k kora. Ott pedig ahol a hagyományos nyomdatechnikával dolgoznak, a számítógépes kiadványszerkesztők élnek, a programok adta lehetőséggel. A digitalizált szövegek távadat-átviteli hálózatokon percek alatt akár egyik kontinensről a másikra is átjutnak. Egyre gyakoribbak a csak digitális formában megjelenő kiadványok, és ezzel az írott szó még nem veszítette

el hatalmát. Az újságok online változatai sokszor még részletesebb információkat közölnek, mint a lapban megjelentek. Ugyanakkor főleg a szerzői jogot semmibe vevő és a közízlést sértő felületek óvatosságra intenek. Ennek pedagógiai relevanciája van, főleg a kialakulatlan személyiségű, magukra hagyott „szellemi árvák” esetében, akik szelektálatlanul használják az internet közvetítette információkat. Elmarad az értelmes megnyilvánulás, keveredik a virtualitás a valósággal, agresszívvé lesznek. Hiányzik az érték és normakövetés. Társadalmi konszenzusra lenne szükség, hogy az információk ne ellenőrizetlenül kerüljenek fel a hálóra. (Tószegi, 2006)

A gyerekek legtöbbször nem ismeretszerzésre, tájékozódásra használják az oldalakat. Előnyben részesítik az internet más funkcióit. Az e-mail levelezést, (ami a torz rövidítések miatt gyarapítja idővel a funkcionális analfabéták számát) a chatelést, az msn-es interperszonális kapcsolatokat. Átalakul az olvasási folyamat is. Nyilvánvaló, a monitoron nem úgy olvasunk, mint a nyomtatott szövegnél. A tíz évvel ezelőtt, az általános iskolát befejezők sokszorosan jobban olvastak, de az érettségi előtt állóknál is 20 százalékos teljesítménycsökkenésről lehet beszámolni. Ez az információs-kommunikációs kompetencia-hiányával magyarázható. (Sáska, 1999)

Az internet a vizuális kommunikáció része. (E helyen nem térek ki az auditív vonatkozásokra.) Az írásbeliségről és a képiségről szólva, nem hagyhatók el etikai vonatkozások. A civilizációs normák ellenében hat a nemcsak az anyanyelv használata ellen vétő megfogalmazás, hanem az öncélú trágárság. Az írás nem azonos az élőbeszéddel. Az írás komoly dolog. A leírt szöveg újraolvasható, visszakereshető, a későbbiekben bármikor elemezhető, letölthető. Az írás annyira fontos dolog, hogy egyes kutatók szerint, ez a képessége tette az embert emberré. Írni és így tapasztalatait reprodukálni csak az ember képes. A nyelvi normák betartásának ezért is különös jelentőségük van. (Kiss, 2006) A képeknek is hatalmas erejük van. Formálják az emberek világról kialakult képét. A fényképek etikai természetű érzelmi konfliktusokat váltanak ki. A honlapokon megjelenő képes illusztrációk sokszor nagyobb hatást váltanak ki a befogadóban, mint a szöveges üzenet. Bizonyított, hogy kétszer annyian néznek meg egy színvilágában is gazdag fotót, mint amennyien a hozzátartozó szöveget elolvassák (Rivers-Mathews, 1993) A szerzők a képeket egy lőfegyver szublimátumához hasonlítják. Megfigyelhetők, hogy a különböző internetes felületeken egyre több a mozgó-kép. (Ez a reklám miatt van.) A képekben megnyilvánuló ízlésből következtetni lehet a fotó korrektségére. Vannak programok ugyanis, amelyekkel manipulálni lehet. Olyan montázsokat készíteni, amelyeknek a valósághoz semmi közük.

Összefoglalás

Az internet korában az írásos és képi megjelenítés új dimenziókat kapott. Ismerve az írás történetének kezdetét, a sziklarajzoktól kezdve a papirusz tekercseken át a könyvnyomtatásig évezredekken át meghatározó közlési mód volt a szimbólumokon, illetve írásjegyeken alapuló közlési forma. Az igazi előrelépést Gutenberg könyvnyomtatása hozta, majd ekkor már „csak” néhány évszázadot kellett várni, az elektronikus médiumok megjelenésére, későbbi elterjedésére. A művelődéstörténet kutatói aligha feltételezték még fél évszázaddal ezelőtt, hogy a személyi számítógépen alapuló internetes felhasználás mennyire dominánssá válik a világ kapcsolatrendszerében. Amíg évezredekken keresztül nem sok minden történt, addig a XX. század második felében valóságos kulturális forradalom zajlott le. A múlt századhoz köthetők azok a médiumok, amelyek immár napjaink

emberét szolgálják a legmagasabb fokon. A képi megjelenítés folyamatosan tökéletese-
dett, a fotótechnika mind finomabb részek kimunkálására vált alkalmassá, de a mobil-
technológia térhódítása ugyancsak korunk nagy „meglepetései” közé tartozik.

A folyamat azonban még csak az elején tart, hiszen bármennyire is gondoljuk, hogy ismerjük a számítógép, ezzel együtt az internet minden írásos, képi és akusztikus megje-
lenési módját, csak töredékét használjuk ki a lehetőségeknek. Újabb és újabb szoftvere-
ket fejlesztenek, a papíralapú társadalom ezzel egyre inkább az elektronikus társadalom
irányába tevődik át. A tudásalapú, az információs, ezen belül az internetes társadalom
elképzelhetetlen a nemzetek, kontinensek közötti kapcsolattartás nélkül. Sokan foglal-
koznak az információs társadalom definiálásával, ezen belül az internet jelentőségével.
Ennek a tömegkommunikációs eszköznek a magyarországi elterjedése korántsem követi
azt a dinamikát, amely világszerte is kívánatos lenne. A tömegkommunikációs csatornák
legújabb formája az internet, amely a médiavilágon belül a maga specifikumaival együtt
„önálló” életet él. Olyan csatornát teremt használóinak, amely alkalmas eszköz az üzenet
továbbítására. A leírtakból is kiderül, ma még nem csak csekély, változó is a célcsoport-
ok internet-felhasználási szokása. Ami egy dinamikusabb fejlődés irányát vetíti elő, az a
médium presztízse, amelyet világviszonylatban is a média jövőjeként emlegetnek.

Felhasznált irodalom

AGB Hungary felmérés, 2005.

Manguel, Alberto: *Az olvasás története*. Budapest, 1998, Park Kiadó.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert: Internet és egyenlőtlenség, *Jel-Kép*, 2005. 2. sz.

Angelusz Róbert: *Az új kommunikációs technikák és a nyilvánosság*. Budapest, 1999, Új Mandátum.

Bajomi-Lázár Péter: *Média és társadalom.*, Budapest, 2007, Antenna Könyvek.

Balázs Géza: „Minden házfalat cseréljétek sms-falra”. SMS-fal mint elektronikus graffiti. *Magyar Nyelvőr*. 2003. 1. szb.

Baudry, Jean-Louis: Le dispositif. Approches métapsychologiques de l'impression de réalité. *Communications* no. 23. Paris, 1975.

Max, Black: *A reprezentáció természete*. Budapest, 1982.

Bódi Zoltán: *Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció*. Budapest 1998, MTA Nyelvtudomá-
nyi Intézete.

Cavallo, G.-Chartier, R.(szerk): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest, 2000,
Balassi.

Crystal, David: *Language and The Internet*. 2001, Cambridge University Press.

Demeter Tamás: A csendes olvasás és a tudatfilozófia kezdetei. *Jel-Kép*, 1998. 4. sz.

Dévényi István: Játéközvegyek klubja. *Heti Válasz*, 2007. február 22.

Gellner, Ernst: *Nationalism*. Phoenix, 1997.

Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest, 2000, Műszaki Könyvkiadó.

Pixie, Ferris: Wirting in Cyberspace. *CMC Magazine*. 1997.

Futász Dezső: E-butulásunk. Régi Nemzet 2005.(Régi Nemzetesek Karácsonyi Különszáma)

Füzfa Balázs: *Olvasni életre-halálra?* Budapest, 2004, MTA Társadalomkutató Központ.

György Péter: *A kontextusok kontextusáé*. Budapest, 2005, Média Oktató és Kutató Központ.

György Péter: Globális információs társadalom – lokális válaszok. *Jel-Kép*, 2001.3. sz.

Hartai László et alii: *Média fogalmak kyszótára*. Budapest, 2002, Korona.

Michael, Heim: *Virtual Reality and the Tea Ceremony*. Princeton Architectural Press, 1998.

Heller Mária – Rényi Ágnes: A nyilvánosságfogalom kommunikációelméleti megközelítéseiről. *Jel-
Kép*, 2000. 1. sz.

- Susan, Herring: *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Amsterdam, 1996.
- Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikációkutatás Magyarországon*. Budapest, 2005.
- Horányi Özséb: *Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé*. Pécs, 1997.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Budapest, 1992, Atlantisz.
- Az internet használati aránya 2006 I. negyedévében, Eurostat, Budapest, 2006.
- Kis Ádám: A számítógép metakommunikációja, Konferencia-előadás, 1997.
- Kiss Róbert Richárd: Az írás és az emberiség, *Vasárnapi Hírek*, 23. évf. 50. sz.
- KSH Évkönyv 2005. Budapest (A Központi Statisztikai Hivatal Kiadványa)
- Lovas Lajos: Erősödik az internet szerepe a kommunikációban. Felsőoktatás Nyilvánossága Konferencia, Budapest 2006.
- Magyar Reklámszövetség felmérése 2005. (A Magyar Reklámszövetség Évkönyve)
- Maksa Gyula: *Képmutogatás*. Debrecen, 2005. november 16.
- Castels, Manuel: *Information Age. I-II-III*. Oxford, 1996.
- Marilyn Strathern: *Commons and Borderlands.*, 2004, Sean Kingston Publishing.
- Martin József: Barátkozzunk on-line! *Vasárnapi Hírek*, 2006 (XXIII. évf.) 18. sz.
- Miklós Kata: *Az IRC nyelvzete*. Budapest, 1996.
- Nagy Sándor (főszerk.): *Pedagógiai lexikon I-IV*, Akadémia, Budapest, 1976
- Nagy Zoltán: *A magyar újságíró múltja és jelene*. In Acta. Acad. Paedag. Agriensis Nova Series Tom, XXXIII, Eger, 2005.
- Nagy Zoltán: A tömegkommunikáció szerepe a fiatalok személyiségfejlődésében és szocializációjában. (Előadás.) KFRTKF, Debrecen, 2006.
- Németh Márta: *Marketing kommunikáció*. Budapest 1992, Külkereskedelmi Főiskola.
- Nielsen Jakob: *How Users Read ont he Web* 1997. Kommunikációs világjelentés, UNESCO.
- Nyíri Kristóf: A gondolkodás képelmélete. (www.mek.iif.hu)
- Nyíri Kristóf: Adalékok a szóbeliség és írásbeliség történetéhez. *Világosság*, 1996. 3. szám
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: A multimediális szövegek megközelítései. Iskolakultúra, Pécs 2002.
- Petőfi S. János: *A verbális és képi összetevőkből felépített kommunikátumok tipológiájához*. Szeged 2001, JGYTF Kiadó.
- Pikó András-Wisinger István- Zöldi László: *Általános médiaismeret*. Dialóg Campus2007, Budapest-Pécs.
- Pintér Róbert: A globális információs társadalom. *Jel-Kép*, 2000. 3. sz.
- Sáska Géza: *A tanulatlan faragatlan?* Budapest 1999, Friedrich Ebert Alapítvány.
- Schüttler Tamás: Az informatika forradalma. *Új Pedagógiai Szemle*, 1997. 4. sz.
- Szabolcs Éva: Szóbeliség - írásbeliség (Az olvasás és írás szerepének változása a nyugati civilizációban) Pedagógiai Doktori Iskola előadássorozat, Budapest 2006.
- Szakadát István: *A digitális kultúra és a világháló, mint alternatív nyilvánosság*. Budapest, 2001, Akadémiai Kiadó.
- Szépe György: *Az internet-korszak nyelvészete*. Modern nyelvtanítás sorozat III. Corvina, Budapest 1997.
- Temesi László: *Indulatos SMS-ek*. 2006. (Magánkiadás)
- Terestyéni Tamás: *A magyarországi nyelvi kommunikációs kultúra állapota és az információs társadalom*. Budapest, 2002, Stratégiakutató Intézet.
- Terestyéni Tamás: *Az új információs és kommunikációs technikákkal kapcsolatos dilemmák*. In Acta. Acad. Paedag. Agriensis Nova Series Tom XXIX, Eger, 2002.
- Terestyéni Tamás: *Kommunikációelmélet*. Budapest 2006, AKTI-TYPOTEX.
- Tószegi Zsuzsanna: Robinson esete a számítógéppel, (<http://www.oszk.hu>)
- Vranyecz Tünde: *Internetes anyanyelvünk*, Debrecen VIII. évf. 26. sz. Debrecen 2006.
- Riwers, William L. – Mathews, Cleve: *Médiaetika*. Budapest, 1993, Bagolyvár.
- Zádori Iván: A tanuláshoz nincsenek határai. *Tudásmenedzsment*, 2004. november
- Zentai László: *A világ országai*. Budapest, 1995, AGÁT Kft. Kiadó.